

НАРОДНИ МУЗЕЈ НИШ

Ивана
Груден-Милентијевић

**ИНТЕРНИРЦИ НИШКОГ ЛОГОРА У
МАУТХАУЗЕНУ**

Ниш, 2016.

Издавач
Народни музеј Ниш

За издавача
Славиша Поповић

Главни и одговорни уредник
Славиша Поповић

Аутор
Ивана Груден-Милентијевић

Лектура и коректура
Биљана Станојевић

Технички уредник
Жељко Цајић

Штампа
Графика Галеб, Ниш

Тираж
500

Долазак нациста у Ниш и оснивање концентрационог логора

Први сусрет са нацистима, Ниш, као средиште моравске дивизије, доживео је 8. априла 1941. године, услед бомбардовања које је разорило град. Упркос веровањима да ће фронт бити стабилизован на Плочи, на неких 20 км од Ниша, Немци су 9. априла 1941. године ушли у град и успоставили своју управу.¹ По освајању града формирају Фелдкомандатуру 809, са средиштем у згради Моравске бановине. Фелдкомандатура 809 је представљала установу немачке окупаторске власти, која је, сем нишког округа, обухватала још лесковачки, зајечарски и крушевачки. Упоредо са фелдкомандатуром, основана је фелдјандармерија, која је у граду обављала службу војне и привредне полиције.²

Услед потребе постојања зграде у којој би се задржавали таоци, управник фелдкомандатуре наређује оснивање концентрационог логора. За простор је искоришћена зграда касарне коњичког пука, изграђена 1930. године. Због железничке станице и места на коме се налазио, логор ће остати познат као *Логор на Црвеном крсту*.³ По оснивању, септембра 1941. године, логор је служио за лакше кривце, односно приведене таоце, које је окупатор држао ради заплашивања народа и обезбеђења мира у Нишу. После агентата у хотелу “Парк”, у логор су довођени припадници различитих политичких партија. Нишки логор, у ствари је представљао збориште талаца којима је могуће испунити квоту за убијеног или рањеног немачког или њима блиског војника.⁴

1 Д. Живковић, Д. Дејановић, М. Миловановић, Ђ. Стаменковић, *Ниш у вихору ослободилачког рата*, Нови Сад, 1968, 101. (У даљем тексту: Група аутора)

2 Исто, 114.

3 Ђ. Стаменковић, *Бубањ*, Народни музеј, Ниш, 1963, 7. (У даљем тексту: Ђ. Стаменковић, *Бубањ*)

4 И. Глигоријевић Цина, *Облици злочина окупатора и његових помагача у источној Србији 1941-1944. године, Лесковачки зборник XII*, Народни музеј, Лесковац, 1972, 97.

Логор је организовао и уредио шеф Гестапоа у Нишу, СС капетан Хамер. Цео логорски комплекс био је под управом Гестапоа, потчињен СИПО-у и СД-у у Београду.⁵ Што се тиче обезбеђења логора, било је састављено од двадесет стражара и два подофицира, са ослоном на бугарску војску у касарни испред логора. Док су команданти страже били загрижени нацисти, стражаре су чинили Немци, Аустријанци и популарни фолксдојчери. Тешко наоружање стражара, као и два стражара у покрету, чинили су логор обезбеђеним.⁶

Логорски комплекс се простирао на 1,40 ха, а његово уређивање, за које су коришћени први логораши, махом Јевреји, почело је септембра 1941. године. Двориште је имало облик правилног четвороугаоника, подељеног на два дела. Мањи, који се налазио непосредно поред зграде, за шеталиште, и већи за збориште затвореника. Цео простор био је добро осветљен. Комплекс је био ограђен логорском жицом која је услед првих радова на логору појачана. Што се тиче саме логорске зграде, састојала се од приземља, спрата и пространог поткровља. На првом и другом спрату су биле собе, обележене бројевима од 11 до 14, односно од 3 до 9 на другом спрату. На другом спрату је било 9 просторија, али су се ту налазиле и немачка берберница и амбуланта, док је преосталих 7 коришћено за затворенике.⁷ Овакво стање у логору било је све до бекства 1942. године, кад су уведене додатне мере предострожности. На прозоре у приземљу стављене су гвоздене решетке, на сва врата стављене су гвоздене полуге, а на два угла оградe направљене су по две куле -осматрачнице. Априла месеца 1942. године у поткровљу зграде изграђено је 19 самица које су обележене бројевима. Две од њих двадесет, поред бетонског пода имале су и разапету бодљикаву жицу.⁸

---

5 М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу, Београд-Ниш*, 1983, 65. (У даљем тексту: М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту*).

6 Исто, 67.

7 Група аутора, *Ниш у вихору ослободилачког рата*, 256.

8 М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у*

Кроз своје постојање од јула 1941. године до 14. октобра 1944, кад је коначно ослобођен, кроз логор је према извештају Државне земаљске комисије за утврђивање ратне штете прошло око 30.000 лица, од којих многи нису дочекали крај рата.⁹ Преживели су својим причама успели да нас наведу да барем делимично реконструиремо све страхоте живота у једном од многобројних нацистичких логора.

Путеви затвореника из нишког логора

Како је Фелдкомандатура 809, сем нишког, обухватала још лесковачки, зајечарски и крушевачки округ, тако су у логор на Црвеном крсту довођени затвореници из свих ових области. Такво стање задржало се све до 1943. године, кад су у Зајечару и Лесковцу затвори претворени у мање логоре.¹⁰ Док су неки транспортовани директно у логор, други су прошли кроз мучења у немачким истражним затворима и затворима четника Косте Пећанца, припадника Српског добровољачког корпуса (љотићеваца) или Бугара. Одлука о упућивању у логор није била заснована ни на каквој уредби, већ је искључиво зависила од воље окупатора.¹¹

Због превеликог броја људи у логору, Немци су организовали редовна пражњења. Затворенике су разврставали по категоријама. Прву категорију чинили су затвореници осуђени на смртну казну, у другој су били кривци за интернацију, у трећој они за које нема довољно доказа и у четвртој они које треба пустити.¹²

Пут смрти - Осуђени на стрељање одвожени су камионима до места предвиђеног за егзекуцију. У почетку је стрељање вршено на брду Делијски вис (у

Нишу, 73.

9 Исто, 270.

10 В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1945, Београд 1970*, 156. (У даљем тексту: В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији*)

11 Исто, 135.

12 М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту*, 66.

периоду од јула до октобра 1941. године). Октобра 1941. године по наредби главнокомандујућег заповедника у Србији, Франца Бамеа, Фелдкомандатура тражи скровитије место за стрељање, па је уместо Делијског виса стратиште постао Бубањ.¹³ Место егзекуције било је ограђено бодљикавом жицом и пуно немачке страже. Немци су стрељања углавном вршили тако што би крај ископаних рака постројавали затворенике и пуцали у људе са 10 метара раздаљине, а потом би вршили контролу са пиштољем у руци, те би и најмањи знак живота гасили новим хицем у потиљак. Раке су биле преливане знатном количином раствореног креча, како би посао егзекуције био обављен у “хигијенским условима”.¹⁴ Стрељања су вршена ноћу, кад би по затворенике долазила марица или камиони. Они су углавном били већ припремљени, скинути само у доњи веш и кошуље, па су такви одвођени на стрељање. Исто тако су стрељање вршили у кругу логора, ноћу, право од капије на супротном зиду.¹⁵ Поред стрељаних, било је доста и оних који су страдали приликом испитивања. Покушавајући да добију информације, Немци су свакодневно мучили затворенике на најразличитије начине. Под ударцима, многи су преминули у самом логору. Чистачи су одатле износили лешеве на оближње ђубриште.¹⁶

После ове страшне туче сваки претучени друг је морао да проведе онако полумртав још два сата напољу, а неке су држали и по два и по сата. Нисмо могли да уђемо у собу па су нас уносили другови који нису били тучени. Касније, у разговору са друговима, рекоше ми да су три друга остала на снегу мртва у току ове туче. Они нису уношени унутра, али да би се Немци уверили да су мртви, у њихова беживотна тела испаљено је по

---

13 Исто, 60.

14 Ђ. Стаменковић, *Бубањ*, 12.

15 Народни музеј Ниш, *Књига изјава заточеника концентрационог логора на Црвеном крсту у Нишу (1941-1944)*, књ. 29, изјава Ранђела Стојичића (у даљем тексту НМН, изј.)

16 Ђ. Стаменковић, *Бубањ*, 9.

*неколико хитаца.*¹⁷ Ово је само једна у низу потресних прича преживелих логораша.

Сахрањивање стрељаних или затвореника убијених у логору у складу са хришћанским обичајима било је најстроже забрањено. Тако су затвореници закопавани у групне раке које су нацисти претходно припремали.¹⁸

Пут ‘непожељних’ - односи се на оне који су интернирани у немачке концентрационе логоре широм Европе. Пошто је Немачка ангажовала целокупан људски потенцијал на фронтovima, била јој је потребна радна снага за рад у фабрикама и изградњу нових војних објеката.¹⁹ У складу са тим, војно-управни командант Србије, генерал Паул Бадер, издаје проглас 25. марта 1942. године у коме се каже:

*А) Устанике који нису сакупљени у борби; б) устанике који су се предали са оружјем; ц) лица која су ухапшена пошто постоји сумња да су помагали устанике или са њима сарађивали, не стрељати, већ их сместити у концентрациони логор. Тамо их саслуша опуномоћеник вишег СС и полицијског вође, који њима даље располаже (На пример евакуација у Немачке интересне области као принудних радника).*²⁰

Од ове објаве, до последњег интернирања крајем августа 1944. године, на принудни рад у немачке интересне области, из нишког концентрационог логора интернирано је око 4.200 људи.²¹ Интернирања су током 1942. најчешће ишла ка Норвешкој, а касније ка Немачкој

---

17 НМН, књ. 2, изј. Радоја Гвозденовића

18 По наредби Бемеа, опуномоћеног генерала за Србију од 10. октобра 1941, по тачки 4, при покопавању стрељаних морало се пазити да та места не постану српска светишта. Исто тако забрањено је стављање крстова и других предмета, украса на гробовима. (Више о томе: М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту*, 58)

19 Исто, 183.

20 В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији*, 122.

21 Интернирани по годинама и то: 1942. године до јула месеца интернирано је око 750 људи, од марта до октобра 1943. године 1800 људи, и у 1944. години више од 1000 људи. У периоду од јуна 1942. до фебруара 1943. године интернирано је око 600 људи. (О овоме шире: М. Миловановић, н.д, 184, 250, 257. и М. Миловановић, *Концентрациони логор на Црвеном крсту*, Нишки зборник X, Ниш, 1981, 164)

и Аустрији. Један логораш каже:

Немци су нас прозивали и натерали да по прозиву уђемо у камионе. Осетили смо их по тој атмосфери да се ту ради само о транспорту. Колико се је сазнало о самом транспорту може да посведочи и чињеница да су родитељи и чланови породица многих наших другова излазили уз пут и пратили су нас према железничкој станици, наравно не на саму станицу, пошто је она била блокирана...²²

Пут слободе – овај појам односио се углавном на припаднике треће и четврте групе логораша, међутим, кад је требало извршити одмазду за убиство Немца, ту категорије нису специјално значиле.²³ На слободу из логора су углавном пуштани они који су окарактерисани као тешки болесници, а уз интервенцију својих пријатеља на функцијама. То је био случај Милоша Симића, учитеља, који је ослобођен пред фебруарско бекство 1942. године.²⁴

У оне који су се избавили из логора на Црвеном крсту треба убројити и 105 преживелих логораша после првог пробоја логора у фебруару 1942. године. У другом бекству које је извршено децембра 1942. године није било преживелих.²⁵ Према документацији с којом располаже нишки музеј, било је још неких појединачних случајева бекства, углавном за време ваздушних бомбардовања Ниша, када је пажња немачких стражара пропустила.

---

22 НмН, књ. 29, изј. Љубише Стевановића

23 М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту*, 66.

24 НмН, књ. 2, изј. Радоја Гвозденовића

25 М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту*, 99, 214.

Интернације у Концентрациони логор Маутхаузен из логора на Црвеном крсту

Из логора на Црвеном крсту логораши су у немачке интересне сфере ишли преко Београда. Затвореници су транспортовани возом са железничке станице „Црвени крст“ до Београда, где су привремено смештани у концентрациони логор на Бањици или на старом Сајмишту. Током рата, укупно је 20 транспорта послато из ова два београдска логора, од којих је у шест транспорта било затвореника из логора у Нишу.²⁶

Пред интернације из нишког логора, затвореницима су били обезбеђени пакети са основним стварима за пут. Пакете су углавном спремале породице логораша, које је обавештавало друштво Црвеног крста. Интернирци су транспортовани у затвореним вагонима.²⁷ Одатле су смештани у сабирне логоре на Сајмишту или Бањици, а затим су одвођени даље за Аустрију. Пут до Маутхаузена трајао је, према сећању преживелих, између четири и седам дана.²⁸

---

26 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен 1914-1918; 1939-1945*, Београд 1995, 62. (У даљем тексту: Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*)

27 М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту*, 184.

28 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 62.

Преглед транспорта бивших логораша Црвеног крста
у Маутхаузен из Београда²⁹

Број транспорта	Датуми транспорта	Број транспортованих затвореника
I транспорт	септембар 1942.	45
II транспорт	јануар 1943.	10
III транспорт	6. април 1943.	298
IV транспорт	15. април 1943.	303
V транспорт	мај 1943.	2
VI транспорт	август 1944.	176

До коначног броја погинулих интернираца из нишког логора веома је тешко доћи због недостатка архивске грађе. Ипак, на основу података који постоје, можемо поименично навести 484 логораша који су погинули у Маутхаузену.

---

²⁹НмН, неклаификована грађа. Број логораша који наводимо у сваком транспорту не представља оквиран број, већ број поименично утврђених - укупно 834 заточеника. Претпоставља се да је приближан број логораша који су из Ниша транспортовани у Маутхаузен износио око 1200.

Преглед интернираца нишког концентрационог
логора који су погинули у Маутхаузену (разврстани по
местима рођења и живљења)³⁰

Бублица	18	Доњи Статовац	18
Међухана	12	Житни поток	2
Ивање	64	Слишане	57
Свињарица	11	Бачевина	17
Радиновац	5	Кравље-Церје	59
Мајковац	9	Шилъмана	4
Придворица	14	Прекопчелица	4
Лалиновац	20	Оране	31
Куршумлија,Прокупље,Ниш	12	Драги део	67
Славник	4	Бучумет	15
Бреговина	2	Гоњи Брестовац	20
Ображда	9	Магаш	3
Накривањ	3	Радоњица	1
Белановце	3	УКУПНО:	484

Историјат логорског комплекса Маутхаузен и живот затворника

Маутхаузен је Србима познат још из Првог светског рата. Током периода од 1914. до 1918. године у њему је боравило 7.200 људи из Србије, од којих је преживело свега 162. Од првог дана, Маутхаузен је сматран за логор последњег, најгорег степена. Име је добио по царинарници која је била постављена на Дунаву, да убире таксу од бродова који плове Дунавом (Mauthause

³⁰ НмН, неклаификована грађа.

- царинарница). Концентрациони логор Маутхаузен основан је 1938. године, на 20 километара од Линца, а изнад истоименог градића на Дунаву. После “Аншлуса Аустрије”, заробљеници из концентрационог логора Дахау били су пребачени у Винер Грабен, каменолом за изградњу концентрационог логора Маутхаузен. Временом, овај логор је постао Централни логор за Аустрију, који је управљао са педесетак подлогора.³¹ У подели нацистичких логора, у којој познајемо 17 категорија, Матхаузен спада у групу концентрационих-радних логора.³² Међутим, у стварности је представљао логор смрти. Док су неки логори у више наврата мењали категоризацију, други су, без формалне промене имена, мењали режим и сврху.

Главни логор био је подељен на три дела: Први део обухватао је баракe од 1 до 20. Ту су биле смештене радне команде. Блокови од 21 до 24 чинили су карантински део, а још 8 блокова у трећем делу намењено је гушењу затвореника.³³

Ако би злочин дефинисали као повреду човекових и људских права и угрожавање живота на округан и суров начин, онда бисмо нацистичке логоре могли да дефинишемо као места масовних злочина. На овим местима, убијање и мучење обухватало је свако људско биће од најмлађег до најстаријег, од здравог до болесног и рањеног.³⁴ Живот затвореника у логору био је веома тежак, па је Маутхаузен важио за један од најокрутнијих нацистичких логора. По доласку у логор, заробљеници су скидани голи, одвођени на купање, дезинфекцију и бријање. Затим су добијали нешто од одеће и били смештани у карантин, одвојени од осталих логораша.³⁵

---

31 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 18-49.

32 *Logor Banjica-logoraši* (knjige zatočenika koncentracionog logora Beograd-Banjica 1941-1944), knjiga 1, Beograd, 2009, 11.

33 Ed. D. Azanjac, I. Frol, Đ. Nikolić, *Otpor u žicama, sećanja zatvorenika*, knjiga druga, Beograd, 1969, 241. (u daljem tekstu: Grupa autora, *Otpor u žicama*)

34 Д. Миленковић, *Литература и масовни злочин. Оглед о човечном и нечовечном, Лесковачки зборник XII*, Народни музеј, Лесковац, 1972, 13.

35 Д. Јанојлић, П. Марковић, *Сведоци из куће смрти*, Београд, 1997, 170.

Ту су имали двадесетак дана да се упознају са логорским правилима и животом у логору.³⁶

По истеку карантина, сваки од логораша је добио пругасто одело, заједно са бројем. Од тренутка добијања тог броја, затвореници су престајали да постоје као личности са именом и презименом, већ су коегзистирали као бројеви.³⁷ Бројеви су били угравирани на металним плочицама, поред којих су добијали још и две беле траке. На тракама су били црни утиснути бројеви и ознака националности, у случају југословенских интернираца слово „Ј“.³⁸ Боја троуглова (винкли) разликовала се у зависности од кривице затвореника. Црвене троуглове имали су политички кривци, са изузетком шпанских бораца и емиграната који су имали светло плави троугао. Зелени су били резервисани за криминалце, који су у логору чинили и неку врсту непосредне власти и на рачун тога добијали бољу исхрану и одело. Роми и затвореници подведени под ‘асоцијални’ носили су црни троугао. Троугао лила боје носиле су верске секте (синови Јехове), а хомосексуалци розе.³⁹

Заточеници који су из Маутхаузена премештани у подлогор Гузен, поред маутхаузенске, добијали су и интерну, гузенску регистрацију. Она је, међутим, прелазила са мртвог на живог човека, па је исте бројеве носило по петоро-шесторо затвореника.⁴⁰

Даље распоређивање логораша ишло је углавном преко каменолома, после ког би, ако преживе, били распоређени на неки други рад. Каменолом је практично представљао неку врсту селекције. Као и на све остале послове, у каменолом се кретало са апелплаца. У 7 сати је постројавање, којим се проверава бројно стање, после чега се одлази на рад по радним командама.⁴¹ Рад

---

36 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла нацистичког концентрационог логора Маутхаузен*, Прокупље, 2001, 48. (У даљем тексту: Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*)

37 НмН, књ.29, изј. Стевановић Љубише.

38 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*, 50.

39 Група аутора, *Отпор и Живота*, 240.

40 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 81.

41 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*, 122-124.

у каменолому заснивао се на тешком физичком послу ношења терета, вишеструко тежег од самих затвореника. Ако би се случајно десило да се неко саплете или падне, есесовац би га убио. То је био само један од начина умирања у каменолому. Често се дешавало да су убијали једни друге нехотичним испуштањем терета који су носили низ 186 степеника, запамћених као *степенице смрти*. То се дешавало свима, без обзира на снагу и издржљивост, одлучивао је фактор среће.⁴² Преживели из каменолома су после неког времена распоређивани у неку од радних команди Маутхаузена, у којима су обављали најразличитије физичке послове. Маутхаузен је имао више од 60 радних команди, мада су окосницу логорског живота чиниле њих двадесетак. Срби су најзаступљенији били у следећим командама: Каменолом *Винер Грабен*, логорска писарница, кројачка радионица за есесовце, ноћни кројачи, кројачи заточеника, болница, санитарски логорски персонал, заточеничка кухиња, економати, магацин заточеничке одеће, блок персонал, припрема кромпира, перионица, складиште рубља, итд...⁴³

Нељудски услови живота, исцрпљеност глађу, болестима и тешким пословима које су затвореници Маутхаузена обављали, били су само део пакла кроз који су ови људи пролазили. Мучење есесоваца, пребијања и због најмањег преступа, додатно су отежавали и тако тешку ситуацију логораша. Само један у низу таквих случајева био је случај Владимира Марковића из села Кравље код Ниша. По повратку са рада, приликом претреса, нашли су му парче крпе од некакве кошуље коју је ставио преко леђа да би се заштитио од хладноће. То је било довољно да буде зверски испребијан, услед чега је подлегао повредама.⁴⁴

По ослобођењу, направљена је листа најчешћих начина усмрћивања у Маутхаузену:

1. Изгладнелост је била један од најчешћих разлога

---

42 М. Манојловић, Д. Туровић, Н. Тимоченко, *Бројеви не умиру*, Београд, 1998, 298. (У даљем тексту: Група аутора, *Бројеви не умиру*)

43 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 67-68.

44 Група аутора, *Бројеви не умиру*, 301.

смрти. Затвореници су обављали тешке физичке послове који су захтевали доста снаге, а самим тим и адекватну исхрану. Насупрот томе, храна у логору је била најблаже речено оскудна. За доручак су затвореници по правилу добијали $\frac{1}{4}$ литра кафе или чаја, за ручак $\frac{3}{4}$ литра супе која је скувана од репе, са мало кромпира, а за вечеру 250 грама црног хлеба и 25 грама кобасице.⁴⁵ Оваквом исхраном затвореници су уносили свега 1200-1500 калорија. Устаљени режим исхране био је све до 1945. године кад се услед несташнице хране кувала некалорична супа са трулим листовима купуса, репом и љускама од кромпира. Затвореници су постали живи костури, са не више од 40 килограма, мада је било и оних са мање од 30 килограма. Тако изгладнели су по логорском правилу, по ком су у животу опстајали само радно способни, овакви затвореници убијани или остављани да сами умиру.⁴⁶

2. Други начин смрти је био тровање гасом. Логораши дуго нису били упућени у постојање гасне коморе. Ова соба била је до самог крематоријума, али је улаз био са друге стране зграде. Гасна комора била је величине 2×2 метра, од бетона, обложена белим керамичким плочицама, са тушевима на плафону.⁴⁷ Ове просторије су представљале купатила у која се пуштао гас, тако да су људи најпре угушени гасом, касније спаљивани.⁴⁸ Неки су из логора на гушење одвођени преваром, под наводом да их воде на опоравак и лечење.⁴⁹

3. Разни видови смрзавања људи били су карактеристични за већину концентрационих логора, а акција купања осмишљена је управо у подлогору Маутхаузена, Гузену. Затвореници су у сумрак одвођени у купатила, где су их туширали леденом водом и по пола сата. Услед тога долазило је до наглог пораста срчаног притиска, што је изазивало моментални срчани удар. Најјачи који би преживели били би дављени у

---

45 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*, 93-94.

46 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен* 103, 130.

47 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*, 113.

48 НмН, књ.29, изј. Наде Станисављевић

49 НмН, књ.29, изј. Рањела Стојичића

резервоарима воде у перионици. Овај начин усмрђивања у почетку је спровођен на туберкулозним болесницима. Они нису држани под тушем толико дуго, али су истуширани одвођени у собе и тамо остављени да полако умиру. То је проузроковало да затвореници, чим би дошла наредба за купање, искачу кроз прозоре на бодљикаве жице под напоном, како би избегли мукотрпну смрт.⁵⁰

4. Затвореници који су радили у каменолому често су убијани слободним падом. Степенице смрти, њих 186, ретко ко је успевао да преживи. Биле су високе, стрме и неједнаке величине. На врху степеница есесовци су приређивали рвачке борбе, где би победник бацао пораженог, а затим би победника бацали есесовци. Да би прекинули патње, затвореници су појединачно или у групама скакали са врха литице или су скакали под принудом есесоваца, који су их називали падобранцима. Ако би се десило да неко од њих преживи, био би приморан да поново скаче у амбис.⁵¹

5. Стрељање је вршено тако што су жртве постављане уз такозвани крвави зид и стрељане с леђа.⁵² Као званичан сведок, син Цирајса говори о томе како је на свој рођендан доведен у Маутхаузен, где је његов отац довео око 40 заробљеника. Као мета заточеници су морали да стоје, докле год их све није убио.⁵³

6. Виво експерименти су били један од најсуровијих начина убијања у нацистичким логорима. Експерименталне коморе налазиле су се у близини гасне коморе. У комори је подигнуто бетонско постоље на висини од 1 м, дужине око 2 м, са бетонском плочом која је имала благи пад ка једној страни, како би се крв сливала.⁵⁴ У овим просторијама извођени су најразличитији експерименти, подршком Химлера који је веровао да једино националсоцијализам може да унапреди науку,

---

50 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 87-88.

51 Исто, 66.

52 М. Милић, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthausen*, Beograd, 1992, 151.

53 E. Valley, *Mauthausen: Plus jamais ça! Paris*, 1960, 15.

54 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*, 115.

па је био покровитељ свих експеримената, преузимајући одговорност на себе.⁵⁵ Да би посматрали рад људског мозга отварали су главе, стерилисали су логораше и логорашнице, вадили им крв из стомака и кичмене мождине, испробавали лекове против упале плућа тако што би тек оперисаног човека ставили поред отвореног прозора, изазивали разна обољења (нпр. тифус), без икаквог разлога би им ампутирали ногу и испробали како протеза функционише, давали им ињекције бензина итд.⁵⁶

Поред ових експеримената који су вршени у самим експерименталним коморама, треба поменути још и експеримент који је требало да покаже издржљивост људског организма. Он се заснивао на томе да се затвореници туширају врелом водом, а затим остављају голи да леже на снегу. Радиле су и експеримент са храном, где су заробљеници били подељени у три групе. Прва група се хранила поврћем, друга храном са квасцем, а трећа је добијала храну као и сви затвореници. Експеримент је показао да је у трећој групи преживело једва нешто више од половине, па се закључује да су експериментима, у ствари, били подвргнути сви затвореници Маутхаузена.⁵⁷

7. У Гузену је на дан Божића 1944. био постављен већи број вешала. Сви затвореници су постројени, а онда су одабиране жртве које се изводе из строја и одводе право на вешала, и тако све док број није био испуњен. Са друге стране апелплаца била је постављена велика окићена јелка, тако да су заробљеници са једне стране гледали јелку, а са друге вешање одабраних.⁵⁸

8. Логор Гузен I имао је радионицу за штављење људске коже. Због тога су есесовци обилазили

---

55 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 89.

56 Ј. Поповић, *Коришћење и објављивање архивске грађе која се односи на заробљенике и логораше из Другог светског рата*, *Историјска баштина*, број 17, Ужице, 2008, 216.

57 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 71.

58 Историјски архив Ниш (даље: ИАН), фонд VARIA, фасцикла 842, Петар Лазаревић, *Велики дани и бесмртни нараштаји (сећања на логор у Нишу и Маутхаузен)*.

затворенике и тражили оне који су били тетовирани. Кад би таквог открили, био би ликвидиран, а његова кожа одрана и штављена. Суровост је ишла дотле да је жена команданта Бухенвалда од исте коже правила абажуре и друге украсе.⁵⁹

Лешеви су били свуда по логору. На крају радног дана односили су их преживели и слагали испред крематоријума који се налазио у приземљу зграде унутар логорског комплекса. Крематоријум се није видео, али се зато изнад логорског комплекса ширио специфичан дим од кремираних лешева затвореника.⁶⁰ У Гузену, подлогору Маутхаузена, систем је био такав да се на крају радног дана закључивао број мртвих, а онда су их затвореници преносили у праоницу. Сутрадан су слагани, а матични бројеви уписивани су им на прсима, одакле су потом одношени у крематоријум.⁶¹ Лешеви су, пре него што су одношени у крематоријум, пролазили проверу у експерименталној комори. Провера се односила на преглед којим је установљено да ли умрли има златних зуба или не. Уколико би се установило да их има, пре кремирања зуби су били извађени. Пред крај рата, кад је појачан прилив Јевреја из логора у Пољској, било је више људи него што је логор могао да прими и далеко више од броја који су могли да кремирају. Тако се прибегавало методи спаљивања живих људи, који су у некој од соба били ошамућени, а затим је логорашима било наређено да ископају дубоке јаме, у којима су у полусвесном стању исти спаљивани.⁶²

---

59 Исто.

60 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*, 113.

61 М. Милић, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthausen*, 156.

62 НмН, књ. 29, изј. Наде Станисављевић.

Иако су се борили за опстанак у Маутхаузену, заробљеници су били информисани да се ближи савезничка војска. Они су до информација долазили на различите начине, углавном преко новина - ко је помало разумео немачки језик и преко радио-апарата, који су илегално држали у кантини.⁶³ Како се ближило ослобођење и како су Немци постали свесни свог пораза, логорска управа је радила све како би уклонила доказе о злочинима почињеним у логору. Транспорти људи који су стизали из Аушвица, било је немогуће сместити у гасне коморе и крематоријуме, па су спаљивани полуживи, у дворишту - рупи коју су ископали сами затвореници.⁶⁴ Тринаест дана пре ослобођења логора, група од 800 инвалида угушена је циклоном Б, а сутрадан је око 600 инвалида убијено секирама и моткама. Пред само ослобођење логора, а пре повлачења есесоваца, са врха је стигла наредба Цирајсу да ниједан заточеник не сме да падне у руке савезницима. Наравно, овим потезом Немци су покушавали да прикрију злочине које су чинили у логорима, односно, покушали да се реше свих људи који би о тим злочинима могли посведочити.⁶⁵ Цирајс, управник логора Маутхаузен, у својој изјави каже да је имао наређење да минира логорски комплекс, али да је од тога одустао.⁶⁶

Како су се приближавали логору, Американци су осећали јак, чудан мирис, који је било тешко избрисати из сећања пуно година након ослобођења Маутхаузена. То је био мирис сачињен од мешавине људске мокраће, измета, разних људских излучевина и тињајуће ватре. Још један од знакова да се приближавају логору били су изнемогли људи који су једва били у стању да корчају. Иако у стању да откорчају свега стотинак метара, где

63 НмН, књ. 2, изј. Љубомира Зечевића.

64 НмН, књ. 29, изј. Наде Станисављевић.

65 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 89, 131.

66 D. McKale, *Nazis after Hitler: How perpetrators of Holocaust cheated justice and truth*, Lanham, 2012, 139.

би падали и умирали, желели су да побегну по сваку цену. Сви заробљеници били су лешеви, једва способни да се крећу. Једино су се разликовали по висини и боји косе. Неки од њих, упркос радости због ослобођења, нису били у стању да изађу из логорских зграда. Призор који је ослободиоце 71. америчке пешадијске дивизије затекао у згради Гунскирхена био је запрепашћујући. Људи, такорећи непокретни, који нису били у стању од изнемоглости да се помере и гомила лешева под њима, настављали су да леже на гомили тела која се распадала под њима. Колико су људи били изгладнели најбоље описује призор где су затвореници по ослобођењу појели полутку давно угнутог коња који је лежао пред логором. Сву храну коју су добили од америчке војске, укључујући и цигарете, они су просто прождирали. Било је потребно поново их научити јелу. Злочин је био блага реч за оно што су Американци затекли у логору.⁶⁷

За део патње који су преживели, затвореници су сами потражили освету, убијајући есесовце и старешине блокова. Потом су Американци узели правду у своје руке, забранивши стрелања и преузели заробљене есесовце. Маутхаузенским злочинцима суђено је на два процеса у Дахау.⁶⁸ По ослобођењу логора, агонија се наставила у виду новог проблема - повратка кући. Са друге стране, администрација логора је била веома спора и компликована, тако да су прве потврде о боравку у концентрационом логору Маутхаузен стигле тек десет дана по ослобођењу. Способни за пут, кренули су ка Бечу, у прихватилиште југословенског комитета. Љубиша Стојановић је преузео дужност организације за повратак Југословена на југ Србије. Из Беча су даље путовали до Суботице, где су добили бесплатну возњу возом од Суботице до места боравка.⁶⁹ Озбиљни болесници били су збринути у болници у Линцу, одакле су касније послати кући.

---

67 F. Crawford, *The seventy-First came...to Gunskirchen Lager*, Emory University, Atlanta, 1979, 6.

68 Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен*, 132.

69 Д. Поповић, *Од Топлице до пакла*, 205.

Делатност Црвеног крста у помоћи интернирцима и њиховим породицама

За време окупације и Другог светског рата, Немци нису поштовали одредбе Женевске конвенције и право на рад и заштиту организације Црвеног крста,⁷⁰ тако да се рад организације Црвеног крста може поделити у два периода: до септембра 1942. године, кад Немци дају Црвеном крсту информације о логорашима и интернирцима, и од 18. септембра до краја рата, када немачка полиција саопштава да неће више давати обавештења о политичким кривцима из принципијалних разлога. У периоду слободног рада, нишки Црвени крст је потпуно слободно добијао и прослеђивао информације о заточеницима. У периоду слободног рада Црвени крст је успевао да помоћ у пакетима достави предвиђеним за интернирање. Жене које су се слободно кретале у логору такође су биле ангажоване на припреми пакета за интернирце, где су обично спадале топлија одећа, ципеле, храна, цигарете.⁷¹ Значајну улогу друштво Црвеног крста је имало у прибављању потврда о интернацији појединаца, које су биле неопходне њиховим породицама, ради регулисања пријема новчаних принадлежности. Посебно су корисне информације о интернираним лицима из логора на Црвеном крсту, јер је то био једини начин да породице интернираних сазнају податке о тачним адресама и називима логора у које су интернирани. Током контролисаног рада друштва Црвеног крста, за време одвођења њихових чланова у немачке затворе и логор, информације које је друштво давало биле су проређене. Те информације биле су врло оскудне и углавном су се сводиле на једну реченицу, односно на то да неко јесте или није у логору. После рата, друштво у сврху информисања породица интернираних, покреће лист *Вести*, у ком су издавани непотпуни спискови интернираца, између осталих и из Маутхаузена.⁷²

70 Енциклопедија Ниша (Здравство, дечија заштита, социјална заштита), Ниш, 1996, 227.

71 НмН, књ. 29, изј. Љубише Стевановића.

72 А. Динчић, *Друштво Црвеног крста и концентрациони логор у Нишу*

Информације о преминулима у концентрационом логору Маутхаузен, у појединим случајевима су слали полицији безбедности у Београду. За разлику од других земаља, где су породице о смрти ближњих добијали потпуније податке, Информативни лист је најчешће садржао само основне податке (име, очево име и презиме, датум и место рођења, брачно стање, занимање, место становања, датум и тачно време смрти, разлог смрти и датум интернације). Што се тиче разлога смрти, у највећем броју случајева није навођен прави разлог. Немачка полиција је породицама логорисаних и страдалих у највећем броју случаја јављала да је узрок смрти – слабост крвотока.⁷³

Тешкоће при утврђивању мртвих биле су те што је податке о усмрћенима једино било могуће добити у самом логору. Наредбом из августа 1941. године, усмрћени више нису увођени у књигу умрлих месне канцеларије Маутхаузен, већ су једино регистровани у књизи умрлих у самом логору - у болничким књигама. На још веће тешкоће се наилазило при утврђивању тачног броја погинулих. Хајнрих Химлер 1943. године наређује да се сви умрли заводе тако да број никад не прелази 185. Тако су се бројеви водили као 185/1, 185/2, 185/3, итд, што је додатно отежавало утврђивање стварног броја жртава.

По ослобођењу Ниша, донета је одлука о формирању земаљске комисије Србије за утврђивање злочина окупатора или њихових помагача. Децембра месеца исте године, дефинисано је тачно шта се сматра злочином. Навешћемо само неке од категорија које су у вези са обрађиваном темом: убиство, телесна повреда, злостављање, интернирање, хапшење...⁷⁴ По јасно дефинисаном злочину, сваки оштећеник је био дужан да пријави сву причињену ратну штету, затим је месни одбор проверавао истинитост и оверавао их печатом, а

(1941-1944), *Зборник Народног музеја Ниш*, број 18-19. (2010), Ниш, 129. (У даљем тексту: А. Динчић, *Друштво Црвеног крста*)

73 Исто.

74 М. Милић, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthausen*, 155.

уз пријаву се прилагао и целокупан доказни материјал.⁷⁵

Друштво Црвеног крста нишког округа 21. октобра 1944. године доноси одлуку о обнови рада. У периоду 1944/1945, друштво је имало доста посла на плану заштите рањеника, деце жртава рата, ратних заробљеника, интернираца и оболелих. Појачаним активностима Црвеног крста допринела је и чињеница да је 20% нишког становништва током рата злостављано и хапшено.⁷⁶

---

75 И. Станчевски, *Окружно повереништво за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Ниш (1944-1947)*, Пешчаник. Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, број 6. (2008), Ниш, 30.

76 Н. Вучковић, *Комисија за ратну штету Ниш (1945-1947)*, Пешчаник. Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, број 6, 2008, Ниш, 44.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Народни музеј Ниш (НМН)

- *Књига изјава заточеника концентрационог логора на Црвеном крсту у Нишу (1941-1944)*

- Некласификована грађа заточеника нишког концентрационог логора

Историјски архив Ниш (ИАН)

- Збирка *VARIA*

Историјски архив града Београда (ИАБ)

- *Књига Логор Бањица – логораши* (књиге заточеника концентрационог логора Београд-Бањица 1941-1944), књиге 1-2, Београд, 2009.

ЧЛАНЦИ У ЧАСОПИСИМА И ЗБОРНИЦИМА

- Н. Вучковић, *Комисија за ратну штету Ниш (1945-1947)*, *Пешчаник*, Историјски архив Ниш, број 6, Ниш, 2008.

- И. Глигоријевић, *Облици злочина окупатора и његових помагача у источној Србији 1941-1944. године*, *Лесковачки зборник*, број XII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1972.

- А. Динчић, *Друштво Црвеног крста и концентрациони логор у Нишу (1941-1944)*, *Зборник Народног музеја Ниш*, број 18-19, Ниш, 2010.

- Д. Миленковић, *Литература и масовни злочин. Оглед о човечном и нечовечном*, *Лесковачки зборник*, број XII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1972.

- М. Миловановић, *Концентрациони логор на Црвеном крсту*, *Нишки зборник*, број X, Ниш, 1981.

- Ј. Поповић, *Коришћење и објављивање архивске грађе која се односи на заробљенике и логораше из другог светског рата*, *Историјска баштина*, број 17, Ужице, 2008.

- И. Станчевски, *Окружно повереништво за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Ниш (КОЗАРА) (1944-1947)*, *Пешчаник*, Историјски архив Ниш, број 6, Ниш 2008.

ЛИТЕРАТУРА

- Д. Азањац, Ђ. Фрол, Ђ. Николић, *Отпор у жицама, сећања затвореника*, књига друга, Београд, 1969.
- E. Valley, *Mauthausen: Plus jamais ça!*, Paris, 1960.
- В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1945*, Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1970.
- Д. Дејановић, Д. Живковић, М. Миловановић, Ђ. Стаменковић, *Ниш у вихору ослободилачког рата*, Дневник, Нови Сад, 1968.
- F. Crawford, *The seventy-First came...to Gunskirchen Lager*, Emory University, Atlanta (USA), 1979.
- *Енциклопедија Ниша (Здравство, деција заштита, социјална заштита)*, Градина, Ниш, 1996.
- Д. Јанојлић, П. Марковић, *Сведоци из куће смрти*, Бурђевдан 229, Београд, 1997.
- D. McKale, *Nazis after Hitler: How perpetrators of Holocaust cheated justice and truth*, Lanham, 2012.
- М. Манојловић, Д. Туровић, Н. Тимоченко, *Бројеви не умиру*, Београд, 1998.
- М. Милић, *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Mauthausen*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1992.
- М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*, Институт за савремену историју - Општински одбор Субнор Ниша-ИРО - Народна Књига, Ниш-Београд, 1983.
- Д. Поповић, *Од Топлице до пакла нацистичког концентрационог логора Маутхаузен*, Пишчево издање, Прокупље, 2001.
- Ђ. Стаменковић, *Бубањ*, Народни музеј, Ниш, 1963.
- Д. Стојиљковић, *Плава дунавска гробница Маутхаузен 1914-1918; 1939-1945*, Секција концентрационог логора Маутхаузен, Београд, 1995.

